

Apie suknistą protą ir kelią į beširdį mankurtų ūkį

Istorikas dr. Modestas Kuodys

Gal ir subjektyvus įspūdis, bet pastaruoju metu tiek tekstinėje (rašytinėje), tiek „oratorinėje“ (žodinėje) lietuviškoje publicistikoje vėl labai madinga tapo svaidyti sąvoka „mankurtas“. Išgarsino ją kirgizų rašytojo Čingizo Aitmatovo (1928–2008 m.) romanas „Ilga kaip šimtmečiai diena“ (1980 m.). Su žymiausia šio kūrinio ištrauka teko susipažinti dar vaikystėje, rodos, penktoje vidurinės mokyklos klasėje. Anuomet ji buvo įtraukta į privalomąją programą, formavo beveik visus X ir Y kartos atstovus. Paliko sukrečiantį įspūdį ne tik tiems, kurie siekė gerų pažymių. Tarp kitko, tai puikus pavyzdys, kad mokslus kremtant vien iš merkantilinių paskatų galima dvasiškai praturtėti. Žinoma, stipendija ar premija jaunos asmenybės vidiniam tobulėjimui taip pat nepakenktų...

Humanistines idėjas skleidžianti literatūra gyvenime reikalingų praktinių žinių gal ir nesuteikia, bet mąstyti paskatina. Paskui tos mintys kai kam dar ir į širdį, kaip susifermentavęs žmoniškumo eliksyras, „nuteka“. Užtat tas minėtas, keistai skambantis tiurkų kalbų kilmės žodis „mankurtas“ vis nepradingsta iš apyvartos, vis dar yra kaišiojamas visokiomis progomis visokiuose postringavimuose. Atrodo, kad įsimintinoji Č. Aitmatovo romano „iškarpa“, kaip ir Džordžo Orvelo (Georges Orwel, pagal pasą – Eric Arthur Blair, 1903–1950 m.) „pasaka“, pavadinta „Gyvulių ūkis“ (parašyta 1943 m., o paskelbta 1945 m.), iki šiol tebėra pačios populiariausios arba vienos iš populiariausių retorinių nuorodų tarp įvairiausio plauko Lietuvos „visuomeninių pamokslautojų“. Suprasti šias dvi alegorijas, jas komentuoti galima įvairiai. Taip neretai ir daroma.

Mankurtais Vidurinės Azijos klajoklių gentys daugmaž „viduriniais amžiais“ (europietišku įsivaizdavimu) vadindavo ypatingais vergais paverstus karo belaisvius. Labai žiauriu būdu, lėtai kamuodami dykumos kaitroje, šeimininkai suspausdavo jų galvas taip, kad nelaimėliai visiškai parasdavo atmintį, savo žmogiškąją tapatybę. Nebeatpažindavo net savo motinos. Tapdavo vaikščiojančiu darbo įrankiu – klusnesniu už labiausiai sadistiško tramdymo iškamuotą galviją. Č. Aitmatovo alegorija tinka ne tik paskiram asmeniui, bet ir jų grupėms, visuomenėms, tautoms. Nusiasmeninusiais, tikrąją praeitį pamiršusiais individais galima pavirsti ne tik po brutalaus fizinio galvos suluošinimo, bet ir patyrus sunkią dvasinę traumą. Ne visuomet protas pavergiamas atėjūnų užkariautojų valia. To paties gali siekti ir savi demagogai, pasivadinę gelbėtojais. Jei jiems pavyksta užmaukšlinti kiekvienam, jų įtakon patekusiam, iš anksto paruoštą kapišoną, karšta „nacionalizmo saulė“ netrunka išdžiovinti „manipuliacijos įkaitų“ kritinį mąstymą, empatiją, nesavanaudišką tiesos ir teisingumo branginimą.

Tokiu pat netipišku rakursu galima pažvelgti ne tik į mankurto reiškinį, bet ir į Dž. Orvelo „Gyvulių ūkį“. Paprastai juk yra aiškinama, kad tai – socialistinę demagogiją nuvainikuojanti alegorija. Mat kiaulės suagitavo kitus ūkio gyvulius išsivaduoti iš žmogaus (privataus savininko) valdžios ir įkurti savo išsvajotąją, lygybės principu pagrįstą komuną. Greitai paaiškėjo, kad tai tik iš pažiūros pažangi idėja, o iš tikrųjų – vis tiek „kelias į vergovę“. Akademiniuose katedrose lyg fortuose įsitvirtinę socialinių mokslų ekspertai konstatuotų: suveikė „geležinis oligarchijos dėsnis“. Autentiška patirtis kalba jų lūpomis...

Kolektyviniame ūkyje savo privilegijuotą padėtį pamažu įtvirtino viskam vadovauti apsiėmusios kiaulės. Ir pradėjo jos dar labiau nei buvęs dvikojis šeimininkas engti arklius, karves, avis, kniaukiančius bei lojančius sutvėrimus, paukščius ir pasyvų, skeptišką filosofą asilą. O kas jei tose kiaulėse įžvelgtumėme ne bolševikinės, o nacionalistinės veislės padarus? Iš istorijos žinome, jog ir tie, ir anie vienodai mėgo vadintis „didžiausiais ir genealiausiais vadais“. Ar pakistų nuo to tos alegorinės kiaulės esmė? Kitokia būtų knyslė,

šeriai, skeltos kanopos, uodega? Tikriausiai – ne. Visų rūšių kriuksės panašios. Dydis ar deglumas – neesminiai kriterijai. Tad ar negalima minėto Dž. Orvelo kūrinio suprasti dar ir taip: „gyvuliai“ savų demagogų sugundyti patraukliomis iliuzijomis išsivadavo ne tiek nuo žmogaus, kiek nuo žmoniškumo – pamėgino surasti jam geresnę alternatyvą. Tai pasirodė neįmanoma. Moralas akivaizdus: iki šiol socialiniuose santykiuose žmoniškumui jokio vertingesnio pakaitalo nėra.

Kiaulės ne tik dėl išraiškingų akių, bet ir kitų anatominių savybių yra gana panašios į žmones. Profesorius Filipas Preobraženskis, garsiosios (taip pat labai dažnai Lietuvoje prisimenamos ir cituojamos) Michailo Bulgakovo (1891–1940 m.) fantastinės apysakos „Šuns širdis“ (1925 m.) herojus, savo chirurginiuose ieškojimuose būtų daug daugiau pasiekęs (gal net Nobelio premiją pelnęs), jei bandymams būtų pasirinkęs ne valkataujančio amšiaus Šariko, bet kiaulės kūną. Pastarosios ir būdo bruožai mums ne svetimi. Pavyzdžiui, mėgsta bekoniniai meitėliai tarpusavyje konkuruoti – dėl pirmenybės prie lovio, dėl šiltesnio kampo varžytis. Svarbu dar ir tai, kad kriuksinčioji, kaip ir žmogus – visaėdė. Gali misti grūdais, bulvėmis, gilėmis, bet neatsisako ir mėsai. Jei tik atsiranda galimybė – tuoj romus „vegetariškas ūpas“ pradingsta. Ir savotišku selektyvumu kiaulė pasižymi: neretai taip atsitinka, kad iš jovalo lovyje tik tai, kas jai patinka, išsirankioja. O į visa kita – nė pažvelgti nenori – lyg nieko ir nebūtų. Tarp žmonių taip pat įnoringų gurmanų netrūksta, bet ta savybė dar neretai atsiskleidžia ir kitoje plotmėje – kai pateikiamas istorinės atminties meniu. Daugumą traukia tik „skani“ – maloni, didinga, herojiška, tauri praeitis. Norisi, kad jos tokios būtų kuo daugiau – visas dubuo su kaupu ir dar aplinkui kuo plačiau pabarstyta. Tačiau tikrovėje to autentiško, natūralaus skanėsto – neretai tik saujelė gilių, nukritusių nuo labai seno, savo civilizacinį amžių baigiančio ažuolo, su jau beveik visai išpuvusiu kamienu. Drevės tokios plačios, kad ir krepšinio kamuolį jau įmesti galima. Sunku sporto sirgalių tipo gerklingiems „patriotams“ su tokia duotybe susitaikyti. Tai todėl jie vaizduotėje minėtus giliukus iki moliūgo dydžio išpučia. Tuo tarpu adekvačiau, kritiškiau praeities viralą istoriografijoje užmaišius ir į lovį supylus – mažai kas nori ten „knyslę“ įmerkti. Toks palyginimas mintyse kyla kaskart, kai tenka susidurti su

labai selektyviu tam tikrų visuomenės grupių požiūriu į Lietuvos istoriją, ypač į baisų Holokausto epizodą joje. Visokie su pasauliniais sąmokslais kovojantys aktyvistai ir politikieriai neretai viešai piktinasi padidintu dėmesiu žydų žudynėms nacių okupacijos metais ir „valstybės brukamu tendencingu“ šio proceso vertinimu. 2023 m., artinantis Vilniaus geto sunaikinimo aštuoniasdešimtmečio sukakčiai, vėl pasigirdo postringavimų, labai primenančių vadinamąją „dviejų genocidų“ teoriją. Jos esmė – aiškinimas, esą žydai, naudodamiesi sovietų valdžia, pirmieji, dargi turėdami kažkokį planą (matyt, „Siono galvočių“ paruoštą), pradėję tikslingai naikinti lietuvius, o šie, su hitlerininkais susidėję, tuos žydus 1941–1944 m. plačiose, giliose duobėse „nukenksmino“, tik todėl, kad gynėsi – neturėjo kitos išeities. Kitaip tariant, bandyta įrodinėti, jog lygiagrečiai vykę ne vienas, bet du genocidai – „žydiškai sovietinis“ ir – kaip atsakas – „nacistinis“. Taip ciniškai norėta „pateisinti“ vokiečių okupantų inicijuotą beveik 200 tūkstančių Lietuvos žydų sunaikinimą, aktyviai dalyvaujant vietiniams kolaborantams. Ši sektantiško tikėjimo dogma atsirado bemaž kartu su „įvykusiū faktū“. Vėliau, sovietmečiu, ji ruseno tam tikrų užstalių kalbose, o Lietuvai vaduojantis iš Raudonosios imperijos buvo beįsideganti visokioje marginalinėje istorinėje publicistikoje. Gerai tik tai, kad žodžio laisvės sąlygomis ji greitai nuslopo, lyg smėliu užpilta rimtų akademinių tyrimų argumentais. Bet kaip dabar aiškėja, viskas tuo nepasibaigė. Ant nespėjusių ataušti nuodėgulių vėl sąmoningai imta pilstyti žibalą. Kaltinimai žydams, „piktnaudžiaujant aukos statusu“, „prisidėjus prie lietuvių genocido“, 2023 m. ėmė sklaidyti po socialinius tinklus ir internetines laideles taip, kaip 1943 m. virš ankštai suspausto, nužmoginto ir iškankinto Vilniaus geto sklandė besotė mirties šmėkla. Su ten gyvenusiais „rasinio karo belaisviais“ tada buvo elgiamasi ne mažiau žiauriai nei kokiais nors viduriniais amžiais kažkur „Vidurinėje Azijoje“. Tik mankurtais virto ne geto aukos, o tie, kurie susitaikė su „galutinio sprendimo neišvengiamumu“, atsiribojo nuo tos tragedijos ir perdavė tokį požiūrį vėlesnėms kartoms. Jo besilaikanti visuomenės dalis pati sau „užblokavo“ visapusišką ir autentišką praeities vaizdinį – pasiliko tik tai, kuo norėtų didžiuotis. Į šviesią ateitį tokia saviapgaulė nenuves.

Holokausto tikrovės vaizdiniai iš kolektyvinės atminties Lietuvoje buvo pradėti trinti dar nepasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Ne tik dėl to, kad 1943 m. rudenį naciai suorganizavo spartų, „konvejerinį“ didžiausių masinių kapaviečių ardymą, sušaudytųjų kūnų deginimą. Savaip įkalčių naikinimas atsispindėjo ir sociokultūriniame lygmenyje. Internete nesunku susirasti ir pavartyti tais metais didžiausiais tiražaisėjusius lietuviškus periodinius leidinius: dienraščius „Naujoji Lietuva“ ir „Ateitis“, žurnalą „Naujoji sodyba“. Visuose juose beveik nėra nieko konkretaus apie iki tol visame krašte vykdytas žydų žudynes, apie Vilniaus geto sunaikinimą – lyg tų baisių įvykių nė nebūtų buvę. Nesvarstyta ir kas laukia Kauno, Šiaulių getų. Stulbinantis tikrovės ignoravimas. Bet tuometinių žmonių akiratis neapsiribojo spauda. Jie žinojo nemažai – ir ne vien tik iš nuogirdų. Nepaisant to, daugelis tuo metu arba kiek vėliau savo noru davė, jei ne užmaršties, tai tylėjimo įžadus. Iš esmės patys pavertė save mankurtais. Bet vis tiek liko troškimas kažkada nusimauti nuo galvos veržiančią, prikepusią „amnezijos“ kepurę. Tai įmanoma, tik reikia neišsisukinėti nuo akistatos su praeitimi, nebijoti tiesos, pripažinti ją, saugoti nuo iškraipymų. Bet daug kam yra labai patraukli visai priešinga elgsena: atkakliai, fanatiškai „atsimušinėti“ nuo tos tiesos, bandant ją „sukompromituoti“, „perkurti“ sau palankia linkme. Iš čia kyla isteriškas pasipriešinimas praeities priminimui, noras nusiskausminimo tikslais svaigintis egoistinio „patriotizmo“ morfijumi. Dėl to ant pjedestalo keliami ir net beatodairiškai ginami kai kurie neva dėl Lietuvos interesų aukojęsi veikėjai, visai nepaisant to, kad jie, jei ne atvirai kolaboravo su naciais, tai su jais visai koketiškai flirtavo. Kita vertus, tokiu atlaidumu ir pagarba nėra „glostomas“ nė vieno sovietų pakaliko atminimas. Bet juk juridiškai abu okupaciniai totalitariniai režimai šiandieninėje Lietuvoje oficialiai laikomi vienodu blogiu – vienodai smerkiama jų simbolika, genocidinė ideologija ir praktika. Apmaudu, kad vis dar yra manančių, jog nacių okupantai buvo šiek tiek geresni nei sovietai. Tokio požiūrio motyvus nesunku numanyti: pirmieji mažiau žudė lietuvius, o daugiau žydus ir kitus „žemesniųjų rasių“ atstovus. Tik dėl to. O šiaip jokios nepriklausomos Lietuvos Adolfas Hitleris nenorėjo ir nežadėjo sukurti – jis planavo kraštą prijungti prie Trečiojo reicho, „išvalyti“ ir kolonizuoti. Fiureris skirstė tautas ir socialines grupes į labiau ir mažiau

vertingas bei tas, kurios apskritai neturi teisės egzistuoti. Tuos principus bent jau viešai turėjo išpažinti visi, kurie dirbo su nacių okupantais. Moralinio vertinimo plotmėje ne taip svarbu, kad kai kurie žymūs Trečiojo reicho parankiniai lietuviškuose administracijos organuose, karinėse struktūrose patys asmeniškai nieko nesušaudė ir toms žudynėms net nepritarė. Kartais tai net ir dokumentais įrodoma. Bet jie tarnavo arba bent jau reiškė santūrų lojalumą režimui, sistemingai vykdžiusiam protu sunkiai suvokiamus nusikaltimus žmoniškumui. Nėra sąžininga iš tam tikros probleminės praeities atkarpos ištraukti tik naudingus, herojiškumą liudijančius, tačiau neigti arba nutylėti nepatogius, nemalonus faktus. Kitaip tariant, pasiduoti norui „atskirti muses nuo kotletų“. O juk tokiu principu vadovautis ne sykį ragino ir pats didžiausias šiandienos karo nusikaltėlis, sėdintis auksu tviskančioje Kremliaus kaulidėje. Kartais labai keistai sutampa šio „Didžiojo denacifikatoriaus“ ir mūsiškių radikalų požiūriai. Ko gi šie tuomet piktinasi, kai yra pateisinamas Molotovo–Ribbentropo paktas ir aiškinama apie „savanorišką“ Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą? Viskas juk buvo „vardan pergalės Didžiajame tėvynės kare“; aukoms skūstis nevalia – tai žeidžia agresorių. Taigi, tiek didelės, tiek mažos valstybės „istorinės garbės gynėjams“ patinka tik tokia istorija, kuri palaiko norimą mitą. Todėl kai kritikai rodo pirštu į baisius nusikaltimus, „šmeižiamieji“ aiškina apie „herojišką praeitį“, „didžius vadus“, „šlovingus žygdarbius“. Jų nuomone, istorija pirmiausia turi tik įkvėpti, psichologiškai nuteikti konfrontacijai su „svetimaisiais“, bet ne mokyti. Iš čia tas nikis statyti paminklus ne žmoniškumo simboliams, bet visokiems politinės galios stabams.

Manipuliacijos „tautos istorinės garbės ar savigarbos“ tema – dargi dėl įsivaizduojamų „įžeidinėjimų“ kaltinant pačias aukas – nuo seno pamėgtas niekšiškesniųjų demagogų retorikos triukas. Jis ne tik patogus, bet ir nieko nekainuoja, skirtingai nei populistiniai pažadai visiems pagal poreikius užtikrinti materialinę gerovę. Suaktyvėja tokie veikėjai kaip tik tada, kai geriausios sąlygos Lietuvą viso civilizuoto pasaulio akivaizdoje apdergti, kai artėja rinkimai, leisiantys prasibrauti prie „valdžios lovio“, lipant per kietus, mėsingus konkurentų sprandus ir ne mažiau ciniškas, savanaudiškas galvas. Žviegia, skeltomis kanopėlėmis antisemitinį mėšlą taško. Bjauriausia, kad apsimeta tie

meitėliai nesupranta, ką iš tiesų daro. Gudriai akutes stato, riestą uodegėlę kraipo: stengiasi įrodyti, jog jie vieninteliai dėl „savosios“, o ne dėl svetimų – anksčiau žudytų ar dabar žudomų tautų – sielojasi. Užuodžia toji žviegianti „politinių gyvulių“ rūšis atsiveriantį „galimybių langą“ taip, kaip deglosios grybą trumą po sutręšusiais ažuolo lapais nuklota žeme. Kiaulės šnipas – visiems šnipams šnipas. Tinka ir „strateginę informaciją“, ir perpuvusią velėną, ir nesiorientuojantiems piliečiams protą knisti. Triūsas tas nenuėina perniek – suvedžioja tuos, kuriems mankurtiškos užmaršties norisi, kurie kažkokio Šeimininko, Vado ar Pranašo laukia. Tikisi, jog šis nuo „bereikalingos“ sąžinės migrenos skausmų išvaduos, teisingesnį – „suverenu“, „holistini“ ar dar kokį kitokį (neduokdie – „nacionalsocialistini“) „gyvulių ūkį“ pagaliau sukurs. Tai mąstymas, artimas tam, kuris didelėje Europos dalyje vyravo prieš šimtą metų. Tada atrodė „pažangu“ atskirus žmones ir visuomenės grupes pagal jų „vertę“ ar kilmę klasifikuoti, diskriminuoti, o kraštutiniais atvejais – net ir naikinti. Kelias judėjimams, vėl susiviliojusiems žygiuoti ta kryptimi, deja, dar nėra pakankamai giliais grioviais perkastas. Būrelis kiaulių atkakliai, lyg kriuksintys buldozeriai, pasiknisusios gali nesunkiai praėjimus iš visokio dumblo sustumdyti...

Šiuo rašiniu norėjosi tai priminti ir pažymėti, kaip yra svarbu saugoti sąmonę nuo demagogų pinklių, idant netaptų sąmoningai sukurstytos primityvios neapykantos, amoralaus „pragmatizmo“ ir mitologizuotos istorijos vaizdinių įkaitu. Grėsmei esant čia pat, gintis galima įvairiai, o vienas paprasčiausių būdų – reguliariai lankytis Kauno IX forto arba kituose panašios tematikos muziejuose.

Kauno IX forto gynybinės sienos ir griovio prieangio fragmentas. Čia didžiąją dalį nacių okupacijos laikotarpio buvo vykdomos pavienių pasmerktų asmenų arba nedidelių jų grupių egzekucijos. Be to, tai viena iš forto teritorijos vietų, kur nuo 1943 m. lapkričio buvo deginami masinių žudynių lauke atkasti palaikai. Šitaip naciai, numatydami savo pralaimėjimą kare, bandė paslėpti genocido pėdsakus. 1975 m. Povilo Karpavičiaus padarytoje fotografijoje yra užfiksuotas muziejininkų atkurtas tokio laužo pavyzdys. Kartu su malkomis į vieną didelę keturkampę rietuvę buvo sukraunama apie 300 apirusių (beveik dvejus metus žemėje išgulėjusių) kūnų. Apipylus visa tai benzinu arba žibalu (šalia matosi dvi nuverstos tuščios metalinės statinės), ugnis greitai įsiliepsnodavo. Taip diena iš dienos veikė šis savotiškas krematoriumas po atviru dangumi. Visų sušaudytųjų palaikų iki pasitraukimo iš Kauno (1944 m. vasarą) naciai taip ir nespėjo sudeginti. Tad teismo medicinos ekspertų tyrimams medžiagos netrūko. Kauno IX forto muziejaus rinkiniai (KDFM 954)